

ISHODIŠTA ZAPADNOEUROPSKOGA ODGOJA

Marko Pranjić

Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu

mpranjic@hrstud.hr

Sažetak – *Odgaj kao središnji pojam i najeminentniji sadržaj istraživanja odgojnih znanosti bio je razlogom mnogim istraživačima za duboko posezanje u prošlost. To je i u ovom slučaju kad se istražuju početci odgojnih sadržaja prije nego što je stvoren sam pojam odgoja i to u prvom reprezentativnom književnom djelu zapadnoeuropske civilizacije, onom koje se pripisuje Homeru – Ilijadi i Odiseji, da bi se potom naznačio njegov utjecaj na naknadnu grčku misao i tzv. „heliocentrički krug kultura“, onaj zapadnoeuropski u sklopu kojeg je i hrvatska odgojna tradicija. Istraživanje se koncentrira na prvotnu grčku kulturno-odgojnu formu (paideia) te ono što je bio njezin bitni sadržaj: uzgoj (trofe), običaj (ethos), vrlina (arete), sveopći red (nomos), duhovni zakon (logos), političnost (politeia), ideal (idea), slava (klea), razboritost (sofrosine). Ukratko, istraživanje se bavi genezom ključnih pedagoških sadržaja i njihova osnovnoga značenja u vrijeme starogrčke antike, tj. u Homerovu opusu, primjenjujući dijakroni metodički postupak kako bi se stvorilo platformu za njihovo daljnje proučavanje u kasnijim grčkim antičkim književnim djelima poput Hesioda, Eshila, Euripida, Aristofana i Tukidida, a potom prešlo na razmatranje odgojnog pojmovlja i njegova sadržaja u vrijeme velikih grčkih odgajatelja i odgojnih sustava poput Sokrata, Platona, Isokrata, Ksenofonta i Demostena. Sve bi trebalo poslužiti kao okvir i platforma daljnjeg proučavanja pedagoških misli i odgojne prakse u rimsko i ranokršćansko vrijeme, a onda i u krugu pojedinih zapadnoeuropskih etničkih skupina (franačko-germanske, anglosaksonske i slavenske) po načelima sinkronog metodičkog postupka.*

Ključne riječi: *Homer, paideia, trofe, ethos, arete, nomos, logos, politeia, idea, klea, sofrosine.*

Svaka kultura i u sklopu nje pojedino povijesno razdoblje ostavljaju duboke tragove kako u teoriji tako i u praksi odgoja cjelokupne populacije.¹

---

¹ Barth, P., *Die Geschichte der Erziehung in soziologischer und geistesgeschichtlicher Beleuchtung*, Leipzig 1920; Behn, S., *Allgemeine Geschichte der Pädagogik in problementwi-*

Zapravo i prije nego što su se definitivno formirali kulturni standardi čovjekova življenja, pojavio se *odgoj*, više kao nagon, a manje kao promišljena djelatnost te je služio ljudskoj zajednici za čuvanje i širenje društvenog i duhovnog oblika vlastite vrste, angažirajući pritom ono što je čovjeku najsvojstvenije – *razum* i *volju* kojima je on utjecao na svoju tjelesnu i duhovnu prirodu, tražeći pritom sve bolji i sigurniji oblik vlastitog življenja. Nastojanje oko boljitka svoje, a u krugu drugih vrsta koje im po mnogo čemu mogu biti konkurentne², ljudi su bili prisiljeni stvarati veoma različite institucionalne forme čiji je bitni sadržaj odgoj. Iz toga proistječe i njegovo elementarno obilježje, naime, to da odgoj nije u prvom planu tek stvar pojedinca, barem ne u ranoj čovjekovoj razvojnoj fazi, nego ponajprije zajednice kao takve kroz koju pojedinac postoji služeći se svojim okruženjem te se njemu istodobno prilagođujući.³ Stvaranje ambijenta življenja regulirano je najprije nepisanim, a onda i pisanim *pravilima*, *normama*, *zakonima* koji obvezuju zajednicu i pojedinca pa je u početku odgoj zapravo njegovanje svijesti njihova postojanja i primjene unutar obitelji, roda, zanimanja, staleža pa sve do razine države.⁴ Drugim riječima, a što se tiče zajednice, odgoj s jedne strane utječe na njezinu izvanjsku sudbinu, a s druge na njezinu unutrašnju izgradnju pa će stabilnost, odnosno nestabilnost normi propisa i pravila, tradicije općenito, istodobno značiti čvrstinu odgojnih načela ili, u suprotnom, njegovu nesigurnost kad se tradicija uruši ili, još gore, razori. No, i sigurnost tradicije može zavarati ako umjesto kretivne stabilnosti nudi tek puku okoštaloš.

---

cklender Darstellung, Paderborn 1961; Blättner, F., *Geschichte der Pädagogik*, Heidelberg 1966; Hafner, G., *Atena i Rim*, Rijeka 1970; Winkel, R. (ur.), *Pädagogische Epochen. Von der Antike bis zur Gegenwart*, Düsseldorf 1988; Giesecke, H., *Einführung in die Pädagogik*, Weinheim-München 1997, str. 39-47; Marcuse, H., *Kultur und Gesellschaft*, Frankfurt a.M. 1965; Johann. H.Th. (Hrsg.), *Erziehung und Bildung in der heidnischen und christlichen Antike*, Darmstadt 1976.

² S čisto organskog stajališta čovjek ne raspolaže specijaliziranim oruđem kojim bi si mogao zajamčiti život. Ne stoje mu na raspolaganju ni organi za napadanje kao ni oni za obranu ili bijeg pa ni osjetila mu nisu neka velika konkurencija. Tim problemom čovječje vrste posebno se bavio antropolog Arnold Gehlen (1904.-1976.) ukazujući na nužnost stvaranja institucija kako bi čovjek mogao preživjeti u svom okruženju. Usp. Gehlen, A., *Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt*, Königsberg, 1940.

³ Suvremena pedagogija, i ne samo ona, u tom kontekstu govori o socijalizaciji razlikujući dva stava prema njoj. Jedan kao apsorpiranje zakonitosti okruženja kako bi se u njemu dobro funkcioniralo, a drugi kao kritičan odnos prema okruženju s namjerom da ga se mijenja i poboljšava.

⁴ Jaeger W., *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen 1-3*, Berlin-New York 1989, str. 2.

Heliocentrični krug kultura

Srećom tako nije bilo s grčkom kulturom koja u usporedbi s drugima, naročito onim istočnim, pokazuje određene iskorake, a preko nje i mnoge druge kulture koje se na nju vežu ili se na ovaj ili onaj način na njoj nadahnjuju, posebno kad je govor o čovjeku kao pojedincu, odnosno općenito o ljudskoj zajednici. Drugim riječima, to će reći da ima kultura koje nisu ostale zatvorene u vlastitom petrificiranom mentalnom sklopu niti u geografskim prostovima svoga nastanka, nego su te, za mnoge druge kulture nepremostive limite, nadišle svojom unutrašnjom snagom, a onda su sa sobom ponijele sve blago što su ga namrle u povijesti razvoja vlastite svijesti kao i u prostoru svoga nastanka. Iznimka nije bilo ni ono blago što se odnosilo na pedagoške ideje i na njima nastalu odgojnu praksu. Takav je slučaj, naime, bio s grčkom kulturom⁵ i cijelim tzv. „heliocentričnim krugom kultura“⁶ koje su se napajale i nadahnjivale na grčkoj kulturi kao neiscrpnom vrelu novine unutar svih područja ljudske djelatnosti, od najelementarnijih odgojnih propisa i pravila preko likovnih i glazbenih umjetnosti, svih mogućih književnih vrsta, prirodoslovlja, pa sve do filozofije. Među tim kulturama postoji ‘zlatna nit’ koju bi se moglo nazvati korijenskom duhovnom povezanošću, a manifestira se u zajedništvu istih ili sličnih duhovnih formi i ideala usprkos njihovim varijacijama, križanjima, potiskivanjima, odumiranjima i ponovnim rađanjima⁷, stalno noseći na sebi obilježja svoga dalekog iskona.⁸ Konkretna kulturna veza mnogih europskih naroda s grčkom kulturom stvarala se kroz elitne slojeve tih naroda koji su se školovali i odgajali na Homerovim junačkim *spjevovima*, na *dramama* grčkih tragičara, na djelima grčkih *filozofa*, *povjesničara* i *matematičara*, na intuiciji grčkih *astronoma*, na spoznajama grčkih *glazbenika*, *književnika*, *filologa*, *gramatičara*, *aritmetičara*, *govornika*, *liječnika*, *vojskovođa*, na vrsnoći grčkih *atleta*, na profinjenosti grčkih *kipara*⁹ itd. Tako je grčka

---

⁵ Usp. Driesch, J. von den – Esterhues, J., *Geschichte der Erziehung und Bildung*, 1 i 2; Paderborn 1960-61; Marrou, H.I., *Geschichte der Erziehung im klassischen Altertum*, München 1977 (prijevod s francuskog: *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*), Pariz 1960; Jaeger, W., *Paideia. Die Formung des griechischen Menschen 1-3*, Berlin-New York 1989.

⁶ Jaeger, W., Uvod u zborniku „Altertum und Gegenwart“, Leipzig 1920, str. 11.

⁷ Usp. Jaeger, W., *Paideia*, str. 5

⁸ Usp. Flitner, W., *Die Geschichte der abendländischen Lebensformen*, München 1967; Good, H. G., *A History of Western Education*, New York 1950; Chamoux, F., *La civilisation grecque à l'époque archaïque et classique*, Pariz 1963; Mialaret, G. – Vial, J., *Histoire mondiale de l'éducation 1-4*, Pariz 1981; Basariček, S. – Ivkanec, T. – Modec Lj. – Pejnović, M. (ur.), *Pedagojska enciklopedija 1-2*, Zagreb 1895-1916; Usp. Achermann, E., *Kleine Geschichte der abendländischen Erziehung*, Hochdorf 1963; Pietri, Ch., *Histoire Mondiale de l'Éducation* 1, str. 187-207, Pariz 1981.

⁹ Usp. Hoerburger, F., *Geschichte der Erziehung und des Unterrichtes*, Wien/München 1967; Moog, W., *Geschichte der Pädagogik, 1-3*, Ratingen/Hannover 1967; Hafner, G., *Kreta i Helada*, Rijeka 1969.

kultura bila i ostala „duhovni začetak“ (ἀρχή)¹⁰ europske kulture koja se njoj vraća, ali ne s nakanom da njom ovlada dominantna duhovna snaga izvora poput neumoljiva autoriteta, nego zbog životne potrebe kako bi se prema njemu orijentiralo u presudnim trenutcima kulturnog rasta vlastitog entiteta.

Odgojna forma

U sklopu toga treba gledati i povezanost zapadnoeuropskih odgojnih ideja s onim grčkim, čega ne bi bilo da Grk slučajno nije stvorio kao izraz vlastitoga intelekta i htijenja trajnu *odgojnu formu* koja je kroz povijest povezivala i nadahnjivala grčki etnos, kao i one koji su se na ovaj ili onaj način oslanjali na njega – παιδεία¹¹ (paideia), drugim riječima stvoreni su okviri za nastajanje *poželjnijeg, kvalitetnijeg, savršenijeg čovjeka* kao ideala, ali i jamstva preživljavanja same zajednice. To se unutar sebe predavalo s koljena na koljeno poput duhovnog nasljedstva, uljuđenosti, *kulture*, ali i narodima u okruženju. Shvaćanje *paideije* kao kulture znatno se razlikuje od suvremenog načina poimanja uljuđenosti¹² koja nema pred sobom takav osviješten ideal.

Još su po nečemu nama antički Grci značajni kad je govor o *odgoju*. Po tom, naime, što su uz ljudsku zajednicu počeli naglašavati *pojedince* u njoj,¹³ a to je svojevrsna anticipacija nešto kasnije usvojene kršćanske koncepcije čovjeka, posebno njegove duhovne strane (čovjek kao beskonačna duša!),¹⁴

¹⁰ Usp. Jaeger, W., *Paideia*, str. 3.

¹¹ Usp. Jaeger, W., *nav. dj.*, str. 6. Termin koji je autor stavio u naslov svoga epohalnog djela kao njegova središta i koji on pokušava sagledati sa svih strana, a mogao bi se, kad bi se radilo o doslovnom prijevodu s grčkog na hrvatski, prevesti s *odgoj*, iako je ovdje riječ o iskonskom značenju kulture, o svemu onom, naime, što je vezano za omogućavanje rasta ljudske osobe u smjeru njegove idealne slike krenuvši od ukorjenjenja te ljudske djelatnosti koja se u grčkoj tradiciji u početku označavala drugim pojmom, preko povijesti njezine prakse pa sve do njezina sustavnog promišljanja, koje bi se moglo možda poistovjetiti s pedagogijom kao znanošću, bolje rečeno s filozofijom samoga odgoja.

¹² Danas se pod tim podrazumijeva sveukupnost životnog izričaja i životnih formi kao karakteristika jednoga naroda. Usp. Jaeger, W., *Platos Stellung im Aufbau der griechischen Bildung* u: *die Antike* (1928), 4, str. 7ss.

¹³ U usporedbi s tadašnjim narodima Istoka izgleda da su antički Grci bili bliži suvremenim Europljanima nego svojim susjedima.

¹⁴ Takav kršćanski odnos prema čovjeku nastao je dobrim dijelom pod grčkim utjecajem, posebno onim platonskim i aristotelovskim pa ga treba tretirati recentnijim. Ima li se u vidu da je kršćanstvo sljednik židovstva, njegova bi početna slika o čovjeku mogla teško tako izgledati. Židovstvo, naime, ne poznaje čovjekovu podjelu na tijelo i dušu. U tom misaonom i kulturnom svijetu on je nerazdvojivo jedinstvo tako da nema čovjekova tijela bez duševne prisutnosti, kao ni duše koja ne bi na sebi nosila neka tjelesna obilježja. Prema toj koncepciji i u samom božanskom Trojstvu, kao eminentnoj duhovnoj stvarnosti, prisutna je ljudska tjelesnost nakon Kristova uskrsnuća. Samim tim vrednovanje tijela steklo je sasvim novu kvalitetu kako u kršćanstvu tako i u njegovu okruženju premda ne uvijek i ne u svim situacijama.

odnosno *duhovne autonomije pojedinca* koju je uporno propovijedala i promicala renesansa, što se pak s vremenom transformiralo u *individualizam*, odnosno subjektivnost koja dovodi u pitanje objektivnost normi i zakona, a kao posljedicu ima nesigurnost mišljenja i djelovanja.

Grcima svakako treba pripisati i otkriće *zakonitosti νόμος* (nomos) koja vlada stvarima u prirodi i to kao općevažće načelo čineći na taj način sve pojedinačno dijelom cjeline. Riječ je o zakonu stvarnosti koji djeluje na svim područjima života, od materijalnog do duhovnog, otkrivajući tako osnovnu strukturu bića, njegov iskonski način funkcioniranja, trajni red koji ostaje i kad se zbivaju promjene kako u prirodi tako i u ljudskom životu. On je osnova ljudskim zakonima, nešto čemu se treba sve usmjeravati, način da se pojava percipira u svojoj ideji, odnosno da se pojedinost izvede iz zajedničke slike, kao dio cjeline.

Zakon ljudske prirode

Isto vrijedi i za odgoj. Njegov je cilj otkrivanje zakona ljudske prirode, normi duhovnoga vodstva, *logosa* (λόγος)¹⁵, kako bi se prema njemu oblikovalo pojedinca i zajednicu. Kad je riječ o odgoju, svijest reguliranja ljudskog života na osnovi prirodnih načela, odnosno imanentnih zakona, posjeduje najveću težinu.¹⁶ Govor je o oblikujućim snagama u službi odgoja, slično kao kod kipara ili lončara, a cilj mu je svjesno građenje idealnog čovjeka. Ovdje se zapravo nalaze začetci spoznaje kako i odgoj mora biti svjestan, planiran, pravilno izvođen, dobro osmišljen, dugotrajan proces, trenutak, naime, u kojemu se dotiču, preklapaju, uključuju, međusobno potiču dva oblika aktivnog pristupa čovjeku – *odgoj* i *obrazovanje* kazalo bi se na hrvatskom, a koji po sebi predstavljaju odnos sličan onom kiparskom što iz neprofinjene, još uvijek nedovoljno oblikovane materije, prema unutrašnjoj viziji, omogućuje idealnoj formi da iziđe na svjetlo dana. To je tek odgojna paradigma, ali ne i doslovna reprodukcija odgojne stvarnosti. Već je prije bilo spomenuto da su Grci otkrili ljudsku individualnost kao nešto uzvišeno i nešto što treba maksimalno respektirati kad je u pitanju odnos individue prema zajednici, a kamo li u njegovoj usporedbi s materijalnom stvarnošću. U odgoju to posebno dolazi do izražaja, naime, to da se odgajatelj ne može i ne smije odnositi prema odgajaniku kao prema pukoj materiji jer je riječ o duhovnom biću, slobodnom arbitru, za koga u “formiranju” vrijedi drukčija procedura nego kod materijalne stvarnosti.

---

¹⁵ Prema Heraklitu (550-480), grčkom filozofu čiji je posebni predmet razmišljanja bila priroda kao jedinstvo suprotnosti i koji je u grčku misao uveo pojam dijalektike, *logos* je spoznaja koja istražuje bit samoga duha, ono što sve objedinjuje pa otud i zajedničko. Usp. Jaeger, W., *Paideia*, str. 12.

¹⁶ Usp. Jaeger, W., *Antike und Humanismus*, Leipzig 1925, str. 13.

Za Grka čovjek, a onda i čovjek-odgajnik ima još jednu vrlo važnu karakteristiku koja se ne smije gubiti iz vida. Uz to što je individua, humano biće¹⁷, on je i *politički*¹⁸ (πολιτεία) određen, što po sebi odražava njegovu bezuvjetnu povezanost sa zajednicom, odnosno njegovo manifestiranje društvenosti. To će s vremenom postati jednim od tri atributa savršenog vođe naroda: pjesnik, mudrac i političar te ujedno nositeljem *paideije* kao svojevrsne inkulturacije u grčkoj antici.

Sva ta grčka inovativna iznašašća, a koja se tiču i odgoja, Grci su nam otjelovili u svojoj umjetnosti skulpturalne i pisane naravi, posebno pak u herojskom epu kao ishodištu odgojne snage grčkog pjesništva i grčke literature pa će dobro primijetiti Werner Jaeger nakon konstatacije da ne postoji zasebna povijest grčkog odgoja nego je „odgoj (grčkog!) čovjeka nešto što se može uhvatiti tek u (grčkom!) pjesništvu i umjetnosti.“¹⁹ Povijest odgojnog sadržaja, samog pojma odgoja je, dakle, nužno vezana uz istraživanje grčke antike koja je i u sljedećim stoljećima i tisućljećima i kod drugih naroda predstavljala „neiscrpnu riznicu znanja i obrazovanja, najprije u smislu vanjske ovisnosti o sadržaju, a potom i kao svijet idealnih uzora.“²⁰

Odatle i potreba da se i u ovom istraživanju, koje želi razmatrati interkulturalna ishodišta pedagoške misli i odgojnog djelovanja u Hrvata kao jednog od najstarijih europskih naroda, koji s pravom smatraju svoju kulturu izdankom najprije grčke, potom rimske i na kraju ranokršćanske, odnosno njihovom sintezom.²¹ Stoga nema drugog puta za istraživanje korijena i počela vlastitog znanstvenog i stručnog naslijeđa i na području odgoja, odnosno pedagogije, bolje rečeno odgojnih znanosti u nas, do li da se posegne u tu neiscrpnu riznicu kojoj se svaki svjesni narod vraća kad god osjeti potrebu preispitivanja svekolike pa i pedagoške misli, ali i na njoj zasnovane odgojne prakse.

¹⁷ Ovdje se pod tim podrazumijeva izvorna grčka misao, naime, ono što uistinu znači biti čovjek, a kad je u pitanju odgoj odnosi se na njegov stvarni lik što se može posve poistovjetiti s pojmom *paideije*.

¹⁸ Usp. Jaeger, W., *Die geistige Gegenwart der Antike*, u: *Die Antike* (1929)5, str.185; Isti, *Staat und Kultur*, u: *Die Antike* (1929) 8, str. 78 ss.

¹⁹ Jaeger, W., *Paideia*, str. 19.

²⁰ Isto. U grč. *īdeā* (idea), u smislu pralik, ideal, ideja.

²¹ Ovo istraživanje je plod znanstveno-istraživačkog projekta tako naslovljenog i prijavljenog u Ministarstvu obrazovanja, športa i kulture Republike Hrvatske. Jasno, ono je tek prvo u nizu jer je projekt zamišljen kao višegodišnji rad s kronološkom okosnicom koja kreće od antike, a morala bi završiti s kasnom modernom, kad se i u Hrvata počela profilirati pedagogija kao sustavna refleksija nad odgojem, odnosno kao edukacijska znanost.

Homerovo vrijeme

O najranijem grčkom vremenu, tamo negdje oko 12. st. pr. Kr.,²² znanstvenici crpe informacije iz Homerovih²³ epova *Ilijade* i *Odiseje*²⁴ koje su uobličene na prijelazu iz 8. u 7. st. pr. Kr.²⁵ Riječ je o tvorevinama ljudskoga uma i srca što su kao rijetko koje u ljudskoj povijesti tako živo, plastično, zorno, uvjerljivo ocrtavale život i običaje grčkih narodnih slojeva, njihova vjerovanja i obrede, brigu o javnim poslovima, hranu, odjeću, kućni namještaj, vojevanje, oružje, pjesmu, igru zalazeći tako u sve sfere života i osvjetljujući svaki njegov kutak.²⁶

Odgoj prije odgoja

Mi ćemo istraživati te epove ponajprije sa stajališta odgoja, što na prvi pogled ne izgleda kao posebno zahvalan posao. Naime, u ovom Homeru pripisanom opusu nigdje se ne upotrebljava pojam παιδεία (paideia)²⁷ – odgoj,

²² Usp. Dörpfeld, W. *Troja und Ilion* (1902.). Jasno da se ne može naznačiti precizan datum, ali se na osnovi filološkog istraživanja teksta može ipak u globalu detektirati to vremensko razdoblje kao početak stvaranja samog sadržaja *Ilijade* i *Odiseje*, ovisno o kojim je pjevanjima riječ budući da ona nisu načinjena u jednom dahu pa otud uostalom i pitanje njihova autorstva.

²³ Ovdje nemamo namjeru upuštati se u tzv. „Homerovo pitanje“ (jesu li *Ilijada* i *Odiseja* djelo samo jednog ili više autora? Kako su zapravo nastali ti epovi? Je li Homer povijesni ili naknadno izmišljen lik? itd.), jer nije presudno za naš pristup tom drevnom tekstu budući da nas više zanima *odgojni sadržaj* nego onaj koji ga je pismeno sročio. No, ipak, ako ga se tretira kao povijesnu ličnost, onda treba reći da je Homer prvi poimenično poznati pjesnik grčke antike. Živio je potkraj 8. st. pr. Kr., a za njegovo mjesto rođenja otimaju se mnogi grčki gradovi. Na osnovi jezične analize književnih djela koja mu se pripisuju, *Ilijade* i *Odiseje* te *Homerovih himana*, za koja se može pretpostaviti da potječu iz grčke Male Azije budući da su napisana dobrim dijelom u starogrčkom jonskom dijalektu te s primjerima onog eolskoga, vjerojatno je da je i sam Homer živio u tim prostorima. On svakako slovi kao tvorac najstarijih djela zapadnoeuropske literature. Prema nekima njegovo se ime (Ὅμηρος – Homeros) može izvoditi iz njegove sljepoće: ὁ μὴ ὁρῶν, (ho mē horōn) – „onaj koji ne vidi“.

²⁴ Epovi koji se pripisuju Homeru govore o zbivanjima što su se događala oko 400 godina prije nego što je Homer živio. Konkretno, u *Ilijadi* se opisuje Trojanski rat kroz glavne likove Helene, Ahileja, Briseide, Agamemnona, Menelaja i Patrokla s ahejske strane, te Helene, Hektora, Andromahe, Parisa i Prijema s trojanske strane, dok je *Odiseja* opis nevjerojatnih pustolovina njezina glavnog junaka Odiseja. Usp. prijevode *Ilijade* i *Odiseje* što ih je načinio T. Maretić, a pregledao i priredio Stjepan Ivšić te izdao Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb 2003. Svi navodi *Ilijade* i *Odiseje* u ovom radu bit će uzimani odatle, ali i uspoređivani s izvornikom kako bi se ukazalo na sadržajna odstupanja.

²⁵ Sve tamo do helenističkog vremena (336.-30. pr. Kr.) postojale su različite tekstualne tradicije Homerovih epova dok nije nastupilo vrijeme kanoniziranja za Pizistratove (600.-527.) vladavine. Današnji im je izgled dao Aristarh iz Samotrake (217.-144.), upravitelj aleksandrijske biblioteke podijelivši ih svaku za sebe na po 24 pjevanja koja uvijek ne slijede logiku radnje.

²⁶ Usp. Dlustiš, Lj., *Uzgoj u drevnih Helena*, Zagreb 1907., str. 7-8.

²⁷ Usp. Liddell H.G.-Scott, R. – McKenzie R., *A Greek-English lexicon*, Oxford 1968, str.,

što će reći da je on u to vrijeme Grcima, barem kao izraz, vjerojatno bio nepoznat. U literaturi će ugledati svjetlo dana nešto više od dva i pol stoljeća poslije, i to u Eshilovu djelu²⁸ koji ga koristi u smislu „dići na noge“ (dijete), „podići“ (dijete), odnosno „odgajati“ (dijete), dok ga Aristofan²⁹ upotrebljava sa značenjem „vježbanja i „poučavanja“, za razliku od tad postojećeg pojma τροφή (trofē) koji znači „othranjivanje“, „njegovanje“ „uzgoj“, a po sebi isto tako pripada području skrbi oko djeteta. Poslije, primjerice, kod Platona³⁰ nailazimo na izraz „παίδεια καὶ τροφή“ u kojem se objedinjuju oba prije spomenuta sadržaja da bi se kazalo kako su i jedan i drugi važni za ljudski duhovni i tjelesni rast. To što kod Homera ne postoji izraz „paideia“ ne znači da u to vrijeme kod Grka nije bilo odgoja. Sasvim suprotno. Bilo je odgoja kao i različitih odgojnih vrijednosti koje su se samo nudile pod drugim imenima. No, bilo bi previše tvrditi kako su *Ilijada* i *Odiseja* samo zbog toga eminentno pedagoško djelo. To zacijelo nisu, ali se u njima, bez daljnega, nalaze i naznake odgojne prakse te pojedinih odgojnih vrijednosti koje ćemo mi detektirati pa kao „zrnca“ slagati jedno do drugog da dobijemo kakav-takav Homerov odgojni profil. Tako uostalom postupaju i drugi istraživači koji posežu za korijenima svojih znanosti: filozofi, medicinari, vojni stratezi, povjesničari, astrolozi itd.

Homer – odgajatelj cijele Grčke

Već u Platonovo vrijeme mnogi su Homera smatrali odgajateljem cijele Grčke.³¹ Otad se njegov utjecaj počinje osjećati i izvan heladskih granica i to tako jako i toliko intenzivno da mu nije mogla naškoditi ni Platonova žustra kritika nekih Homerovih pozicija, premda je imala određenog učinka na odgojnu važnost njegova pjesništva, bolje rečeno na pojedine njegove sadržaje³² što nije mala stvar imajući u vidu kako je u Homerovo vrijeme, a i ono koje je slijedilo poslije njega, pjesnik po sebi bio odgajatelj, dok je Homer slovio kao najveći i najeminentniji među njima. Na tom tragu pokušat ćemo i mi istraživati Homerovo djelo. Treba odmah reći kako kod Homera estetsko i

---

1286. Zabunu bi u tom smislu, a na hrvatskom govornom području, mogao stvoriti prijevod Tome Maretića, priredio S. Ivšić (Zagreb, 2003.) kojega smo mi uzeli kao „izvor“ kad je riječ o navodima samog teksta iz *Ilijade* jer se u njemu spominje pojam odgoja. No, uspoređujući ga s grčkom izvornikom (Usp. Dindorf G., *Homeri Ilias*, I, II., Leipzig 1894.-1896; Ameis, K.F., *Homers Odyssee*, I, II, Leipzig 1865.-1868.) vidi se da je tu došlo do odstupanja. To svakako treba imati u vidu kako ne bi došlo do zabune kad je riječ o vremenu nastanka pojma.

²⁸ Eshil (525.-426.), *Sedmorica pod Tebom*, 18.

²⁹ Aristofan (450-385), *Oblaci*, 961.

³⁰ Platon (428-348), *Fedon*, 107d; *Fileb*, 55d.

³¹ Usp. Platon, *Država*, 606 E.

³² Naročito će postati upitnim sadržaji koji se tiču mnogoboštva, odnosa među bogovima i prema ljudima, općenito nekoj vrsti grčke antičke „teologije“.

etičko idu pod ruku pa će tek Platon pokušati razdvojiti te vrijednosti, što je za posljedicu imalo upitnost pojedinih etičkih vrijednosti homerovskih spjevova. I naknadna su stoljeća sve više išla u smjeru estetskog u Homerovu pjesništvu, a manje njegove etičke normativnosti, dok kršćanstvo nije definitivno stalo na stranu samo estetske klasične forme u grčkom i rimskom pjesništvu kao odgojne odbacujući pritom njegove etičke, a prezirući religiozne sadržaje.³³ Jasno, samim tim, pjesnici nisu prestali zazivati muze i božanstva u potrazi za nadahnućem, ali je to sve više ličilo na umjetnička maštarenja.

Kao što je neobjektivno to što su sofisti³⁴ od Homerova djela stvorili svojevrsnu umjetničko-znanstvenu enciklopediju³⁵ i time ga, umjesto da ga unaprijede – možda i neznajući ili ne htijući – unazadili, isto tako nije korektno to što je helenistička poetika svela njegovo odgojno djelo na puku fabulu.³⁶ Usprkos svemu, a sa stajališta pedagogije, zacijelo bi bilo krajnje neobjektivno kad bi se Homera izučavalo samo kao ličnost iz povijesti literature³⁷ a ne i kao kreatora grčke *humanitas*, svega onoga što je u njegovu djelu promicalo čovječnost kao takvu, pa njegovo pjesništvo mora biti izučavano kroz logiku vlastitog nastanka, tj. estetsko-etičkog jedinstva³⁸ a što je zacijelo imalo i još uvijek ima svoju odgojnu težinu. Normativno, odnosno etičko po sebi nužno ide uz umjetničku formu djela pod uvjetom da je ono uistinu umjetničko. Štoviše, te se dvije vrijednosti međusobno prožimaju i tako iskazuju svoju korijensku povezanost. Stil, kompozicija i forma kao vrlo važni estetski atributi umjetničkih djela ispunjeni su duhovnim sadržajima, bolje rečeno, atributi su estetska manifestacija, ponazorenje duhovnih vrijednosti umjetničkog djela. Jasno, postoji ljudska djelatnost koja si pokušava prisvojiti naslov umjetnosti, a koju ne zanimaju krucijalna ljudska pitanja. Drugim rije-

³³ Kršćanstvo je u tom smislu uistinu novina koja se pojavljuje u antici. Njegov odnos prema čovjeku kao kruni božanskog stvaranja i promicanje ravnopravnosti među ljudima upravo zbog toga uzdrimalo je dotadašnju koncepciju društvene podijeljenosti po osnovi porijekla i imutka. Naročito su u grčko-rimskom okruženju bili revolucionarni kršćanski religiozni sadržaji koji su zazirali i od najmanje natruhe politeizma. Zato i takav odnos kršćanstva prema grčkom pjesništvu gdje su bile uvelike tretirane društvene i religiozne vrijednosti.

³⁴ Opći naziv za grčke filozofe iz 5. i 4. st. pr. Kr. koji su se u svom filozofiranju od prirode okrenuli ponajprije čovjeku njegujući zanimanje za jezikoslovlje općenito te su iskazivali poseban interes za etička pitanja. Zbog svog kriticizma i skepticizma nerijetko su dolazili u sukob sa Sokratom, Platonom pa i Aristotelom. Od tada poprimaju pomalo i pejorativan naziv „prodavača magle“.

³⁵ Na isti način sofisti su upali u sličnu napast koja se pojavila i u srednjem vijeku kada su neki od Biblije pokušali napraviti isto ne shvaćajući da i jedno i drugo ima svoju specifičnu duhovnu, odgojnu, moralnu, čudorednu zadaću a nikako enciklopedijsku, a još manje prirodno-znanstvenu.

³⁶ U smislu da fabulizirani tekst po sebi nema nikakvu povijesnu, etičku ili bilo koju drugu vrijednost do li da bude puki prenositelj, čista forma, neke poruke.

³⁷ Premda on tome području ponajvećma pripada, ali kroz svoju književnu djelatnost nudi i mnoge druge elemente koji su zanimljivi ne samo literatima nego i pedagozima.

³⁸ U svakom slučaju kod Homera, pa bi tako moralo biti i kod pedagoga, etičko nije puka građa koja je nevažna za umjetničku nakanu.

čima, postoji čisto formalna umjetnost koja, primjerice, prezire ideale i odnosi se prema njima krajnje suzdržano, u najmanju ruku ‘neopredijeljeno’, pokazujući svoju ‘etičnost’ tako što kritizira konvencionalne vrijednosti, a ne nudi im uvjerljiviju alternativu. Takva umjetnost, takvo pjesništvo teško bi ušlo u područje odgoja. Umjetnost, konkretno pjesništvo odgojno je kad vuče korijene iz najdubljih sfera ljudskoga bića, otamo gdje je nastanjen *ἦθος* (ethos), iskonska ljudskost koja sama po sebi veže i obvezuje te fascinira stvarajući doživljaj koji istodobno žari, pokreće i traje manifestirajući sveopću važnost i kristalnu jasnoću, a i jedno i drugo presudno je za odgoj. Takva umjetnost po sebi nadmašuje *filozofsku refleksiju i stvarni život*. Uzimajući ih za sebe, *život* je jasan, ali zato njegovi doživljaji nemaju opću važnost budući da su vezani za pojedini slučaj. S druge strane, *filozofija* dopire do sveopćeg, ali zato često iz vida gubi konkretno. Upravo zbog toga umjetničko pjesništvo ima prednost pred njima budući da istodobno objedinjuje obje ove ljudske potrebe.

Kako je pak Homer doživljavao i prakticirao pjesništvo? Prije svega ono je za nj bilo prilika iskazivanja idealnog sadržaja u svjetlu njegove sveopće važnosti, a kroz to pjesništvo dobiva vrhunske odgojne i obrazovne karakteristike djelujući izazovno, motivirajuće na potomstvo te istodobno stvarajući jedinstvenost grčkog odgoja. Posebno je to bio njegov ep kao izraz junačkog pjesništva krijući u sebi svekoliko bogatstvo ljudske supstance, silinu umjetničke forme, herojski stupanj ljudskog života, životnu istinu, smisao, čineći ih s jedne strane neprolaznim, a s druge za sve krajnje razložnim pa i obvezatnim. Teško je pronaći nešto slično u povijesti ljudske književnosti, a što bi bilo usporedivo s homerovskim kad je riječ o širini i trajnosti djelovanja umjetničkog dojma. Dokaz je tome fasciniranost njime i u današnje vrijeme dok su drugi epovi, primjerice oni srednjovjekovni dvorski, prestali opčaravati nakon kraja viteškog sloja.³⁹ Homer je bio majstor predstavljanja onoga što veže i što je za sve djelotvorno pa je upravo zbog toga postao odgajateljem Helade i cijelog čovječanstva⁴⁰ i to kao tvorac starodrevne grčke kulture i svojim djelom njezin glavni promicatelj. Društveno uređenje Helade⁴¹ u njegovo je vrijeme *aristokratsko-dvorsko*, a Homer je naš izvor znanja o tom najstarijem obliku grčkog društva.

³⁹ U tom je smislu nešto više sreće imala Danteova *Božanska komedija*, vjerojatno i zbog toga što je slijedila ideju univerzalnosti sadržaja.

⁴⁰ Usp. Jaeger, *nav. dj.*, str. 68.

⁴¹ Najprije je to bio grad i njegova okolina u Tesaliji, jednoj od grčkih pokrajina. Poslije će se taj pojam koristiti da bi se označila cijela grčka zemlja. I Homer, kad upotrebljava pojam „Helena“, misli samo na stanovnike Helade. No, u kasnijim će se stoljećima taj naziv koristiti za sav grčki narod.

Aristokracija

Nosilac kulture i cjelokupnih događanja u Homerovoj Grčkoj jest *plemstvo* dok je narod politički bespravan i u ovisnom odnosu prema onima koji njime vladaju.⁴² Svojim epom Homer je ovjekovječio upravo to plemstvo, ali ne tako da se njim umjetnički 'poigravao', nego ističući i naglašavajući njegovu posebnu kvalitetu življenja koja je bila poticajna i atraktivna i za samo Homerovo pjesništvo, čime se on poslužio kao umjetničkom hranom. Ratništvo, muževnost, sudbinska stamenost, herojska veličina, vjernost, dah koji se širi Ilijadom dok iz Odiseje isijava ljudskost plemenitaške kulture, tradicija, običaji. Istini za volju, društvo koje je to sve stvorilo nestalo je u povijesnom vihoru, ali je njegova idealna slika preko Homerova pjesništva ostala sve do današnjih dana kao platforma helenskog, a i drugih odgoja tako da je pjesništvo preko Homera postalo svojevrstnom odgojnom agencijom s tisućljetnim dahom čije je vrijeme jednostavno postalo neprolaznim. Stihom se sačuvala povijest grčkog odgoja koji se gradio stepenicu po stepenicu u sve većoj mjeri i sa sve jasnijom sviješću, a koju nije moguće iskazati tek evidentiranjem pojedinih odgojnih problema ili upućivanjem na rasuta etička mjesta svodeći je tako na jedan jedini obrazac. Ona u najmanju ruku ima dva lica. Jedno je subjektivno misaono utemeljeno htijenje djelovanja koje je prisutnije u Odiseji, dok je drugo više objektivno odgojno djelovanje koje nije vezano ni uz kakvu pjesnikovu namjeru, a nazočnije je u Ilijadi.

Slava

Pjesnik se trudi svojim epom u vlastitom naraštaju, ali i i za naredne naraštaje sačuvati uspomenu na veličanstvena ljudska i božanska djela.⁴³ Na to ga potiče čast, odnosno *slava* kao neizbježna posljedica takvih djela, a zbog čega su se herojske pjesme prije Homera i u njegovo vrijeme kitile atributom κλέα ἀνδρῶν⁴⁴ (klea andron) – slavom junaka. Uz to, pjesnik u svom epu vrlo rado upotrebljava imena ljudi upravo s takvim značenjem. Tako, recimo, Femij (onaj koji donosi ili nagoviješta slavu)⁴⁵ ili pak Demodokos, feački pjevač čije ime zapravo znači javni nagovjestitelj (kroz pjesmu), razglasivač. Posebno je to razvidno iz 8 pjevanja *Odiseje* gdje se toliko puta prizivlje Demodokosa⁴⁶

⁴² Usp. Jaeger, W., *nav. dj. sv.1*; Marrou, H.I., *nav. dj.*; Zanzarri, R., *Grecia, Educazione nell'antica*, u: EP III, 5635-5638; Grasberger, L., *Erziehung und Unterricht im klassischen Altertum 1-3*, Aalen 1971. (pretisak iz 1880. Würzburg).

⁴³ Usp. *Odiseja*, 1,337.

⁴⁴ Ilijada, 9,189.

⁴⁵ Usp. *Odiseja*, 1,337s: „Pjesama mnogo, o Femiju, znaš, što ljude vesele, ljudi i bogova djela, što pjesmom ih slave pjevači“

⁴⁶ Usp. *Odiseja*, 8,43. 105. 255. 261. 477. 472. 478. 483. 487. 537

da pjesmom kaže ono što treba reći, a u načelu je to objavljivanje *slave* čime pjevač postaje javnom osobom vrlo prestižna zanimanja. Promicanje slave putem pjesme ima nadasve svoju odgojnu komponentu⁴⁷ najviše zbog toga jer budi dušu, oraspoložuje je, predisponira, čini je mekom i nježnom, uzdiže je do ushita, a uz to govori o nečem herojskom, veličanstvenom, idealnom, primjerenom samo veliku čovjeku, junaku, heroju. Tako herojska pjesma objedinjuje dvoje bitno za odgoj. S jedne strane to je neupitan *sadržaj* (čast, hrabrost, herojstvo, ideal, domoljublje, slava, poštenje, vjernost, ustrajnost, pravičnost, ljubav itd.), a s druge *forma* koja na vrlo primjeren i učinkovit način omogućuje usvajanje ponuđenih sadržaja. Shvaćanje i doživljavanje pjesme na taj način posebno je bilo prakticirano u vrijeme helenizma, kad se njegovala veza između pjesništva i *mita* koji je po sebi bio neiscrpnim izvorom fascinantnih djela, a onda i *pjesnik* koji ima nezaobilaznu društvenu, bolje rečeno odgojno-obrazovna funkciju. Tu čak nije bio govor o izravnoj odgojnoj namjeri, nego se samo isticanje slave po sebi smatralo odgojnim činom, gotovo po načelu automatizma. To je uostalom vrlo razvidno kod Platona.⁴⁸

Uzor

Uz to je starohelenski mit nudio još jednu odgojnu vrijednost, naime, onu primjera, uzora, ideala.⁴⁹ U starogrčkoj su svijesti mitski sadržaji bili normativni za odgoj a da se na to nije moralo dodatno podsjećati. Po sebi on je već slava, posredovatelj fascinantnog, uzvišenog, veličanstvenog i jamac je njegova perpetuiranja ako se na njemu nadahnjuje u svakidašnjem životu, budući da pripada blagu tradicijske riznice koja ne vara. Već samim tim što se neobično prihvaća očaravajućim, ono obvezuje i zato nije toliko bitno izlaže li pjevač provjerene povijesne fakte, koliko da govori uzvišenim jezikom o onom što je dostojno takva govora. Slava je bila nešto što je silno fasciniralo u Homerovo vrijeme.⁵⁰ Tako su njegovi heroji tražili za sebe slavu, međusobno si je iskazivali pa njegovo pjesništvo odiše žeđu za slavom kad je posrijedi herojski čin.⁵¹ Općenito je herojska legenda riznica iz koje svi narodi izvlače svoje uzore, crpe ideale, pronalaze norme koje se onda primjenjuju u najrazličitijim život-

⁴⁷ Usp. Platon, *Fedar*, 245A.

⁴⁸ Usp. Isto.

⁴⁹ U tom svjetlu vrlo je znakovito odgojno djelovanje Feniksova odnosa prema Ahileju u *Ilijadi*, te Atenina prema Telemahu u *Odiseji* gdje se, naravno, ne isključuju ni ukori i opomene.

⁵⁰ Nema zapravo istaknutijeg lika u Homerovim epovima koji nije na takav način predstavljen. Naprotiv! Ima se koji put dojam da se takvim načinom predstavlja i ono što nije toga dostojno.

⁵¹ Dovoljno je, primjerice, u *Ilijadi* razmotriti Ahilejev odnos prema mrtvom tijelu njegova prijatelja Patrokla, odnosno Prijemov prema vlastitom sinu Hektoru kad je časno pao u boru za obranu svoga grada.

nim situacijama, a nude se u pozitivnom odgojnom smislu kao poticaj, podrška, savjet, bodrenje ili negativno kao upozorenje, opomena, zabrana ili zapovijed. Sve se to stavlja u usta herojskih uzora i ideala kako bi imalo normativni karakter što će reći da mit, legenda, unatoč svojoj formi, nudi nešto što u Homerovo vrijeme vrijedi za svakog, u svako vrijeme i u svakoj situaciji, tj. općevažice je. Pritom se pjesnik ne zamara faktičkim iako u njemu slava ima svoj povod, koliko time da činjenicu, ili poželjnu činjenicu, uzdigne do nadživotne veličine u mašti potomstva kako bi ono od nje živjelo i na njoj se nadahnjivalo u svom životu. Da bi se bilo krajnje jasnim kad je govor o starogrčkom herojskom pjesništvu, njegova je veza s mitom bila trajni zakon⁵² uz to što je takvo pjesništvo po sebi kretalo od pohvale heroja, odnosno njihova nasljedovanja, a što uvijek ne vrijedi u umjetnostima izvan pjesništva. Tamo je mitsko rasuto kao idealizirajuće vezivo dok je u epu, primjerice, svijet predstavljen idealnim i to u formi mita. U epu zapravo i nema ničega što ne bi bilo idealno, što će reći da pohvalno zapravo pripada epskom stilu. Zbog toga je ep zauzimao posebno mjesto u grčkoj odgojnoj praksi i njezinoj tradiciji jer je po svojoj biti idealizirajući i teži stvaranju privlačnih uzora. Zato stoji iznad drugih pjesničkih vrsta kad je u pitanju odgojno značenje budući da često predstavlja čovjeka u vrlo teškoj situaciji i dok se bori za visoki cilj koji je po sebi odgojna vrijednost. Po tome su epu slične elegija i poučna pjesma na koje je nešto kasnije iz epa prešao odgojni duh kao i na jamb i korsku pjesmu. Što se pak tiče mitskog elementa i tragedija je sljedbenica epa pa i ona upravo zbog te veze treba epu zahvaliti svoj etički i odgojni karakter. I neke druge književne vrste, poput povijesti i filozofskih rasprava, duguju svoje postojanje epu jer su proizvod kritičkog sučeljavanja s epskim sadržajem. Odatle i povod da se ep smatra platformom grčkog obrazovanja.⁵³

---

⁵² Usp. Jaeger, W., *nav. dj.*, str. 71.

⁵³ Usp. Jaeger, W., *nav. dj.* str. 73.

Normativnost

Ono što je kod epa općenito zanimljivo za odgoj, a posebno onih koji se pripisuju Homeru, jest njegov normativni element⁵⁴ koji se ponajviše posređuje kroz *aristije*,⁵⁵ a takvih je u *Ilijadi* poprilično: *Menelajeva i Parisova*,⁵⁶ *Diomedova*,⁵⁷ *Hektorova i Ajasova*,⁵⁸ *Agamemnonova*,⁵⁹ *Menelajeva*⁶⁰ itd. *Aristije pobuđuju interes, motiviraju za djelo velikog heroja, bude intenzivno uživljavanje kroz prizmu osobnog i etičkog, a u epu se posređuje na protreptički način*⁶¹ tako da odgajnik u njima brzo prepoznaje svoje vlastite ideale. Nije ni čudo kad su oni predstavljeni kao *agoni*⁶² okićeni najuzvišenijom vrlinom (*ἀρετή* – *areté*) koja ih čini neumrlima, jamčeći njihovu slavu u budućim naraštajima. Takvi atributi nisu pripisivani samo svojim, nego i protivničkim, ako su se pokazali dostojnima u borbi za domovinu.⁶³ Domovina je inače u antičkoj Grčkoj na vrlo visokoj cijeni i ima prednost u odnosu na vlastito dijete i ženu. No, ono što se hvali i zbog čega se slavi čovjeka u prvom planu jest njegovo herojstvo, a ne razlog zbog kojeg se ono pokazuje.⁶⁴ Motiv, naime, ide u drugi plan, dok čin kojim se on ostvaruje postaje presudan. Nositelj takva čina jest osobna ljudska sudbina s puno tragičnih elemenata a kojoj, primjerice, u Ahilejevu liku treba zahvaliti da *Ilijada* nije ostala inkunabulom za sakupljanje prašine u knjižnicama, nego neprolaznim spomenikom čovjekova veličanstvena odnosa prema životu, svjedočanstvom produbljanja sadržaja od životne važnosti koji junačkoj pjesmi među ostalim umjetnostima osigura-

⁵⁴ Za naš pristup Homerovu djelu, onaj odgojni, nije toliko relevantna geneza epa koju stručnjaci tumače na vrlo različite načine i upuštanje u to odvelo bi nas predaleko od teme.

⁵⁵ U homerovskoj epici *ἀριστεία* (aristija) su velika herojska djela pojedinog junaka koja se pokazuju takvima kroz usporedbu s njemu dorašlim junakom, a u funkciji su prikaza cjelovite kolektivne borbe za neku dobrobit.

⁵⁶ Usp. *Ilijada*, 3.

⁵⁷ Usp. *Ilijada*, 5.

⁵⁸ Usp. *Ilijada*, 7.

⁵⁹ Usp. *Ilijada*, 11.

⁶⁰ Usp. *Ilijada*, 17.

⁶¹ Oblik posredovanja sadržaja koji ima u vidu mogućnost, potrebu i sklonost onoga kome se on posređuje. Posebno ga je u antičkoj grčkoj nudio Sokrat pa je više poznat kao „Sokratova majeutika“.

⁶² U drevnoj grčkoj tradiciji *ἀγών* je vrsni borac koji ostavlja bez daha. Kasnije će se taj pojam upotrebljavati i za sportska i kazališna natjecanja, pa i u retorici za označavanje središnjeg dijela govora.

⁶³ Tako Ahilej ne šteti lijepe riječi o Hektoru unatoč vrlo visokom osjećaju neprijateljstva prema njemu budući da mu je pogubio najboljeg prijatelja Patrokla. Usp. *Ilijada* 22,555. 593. 657.

⁶⁴ Tako se u *Ilijadi* ne opjevava toliko pravičnost Trojanskog rata koji je izbio zbog ženokradice, niti potreba da Helena bude vraćena svom zakonitom mužu, ni bilateralni pregovori koji su poduzeti da se izbjegne krvoproliće koliko upravo to kako se ljudi pokazuju u izravnim srazom s uzročnicima zala.

va uzvišeno mjesto, a pjevaču jamči odgojnu funkciju.⁶⁵ Odsad pa nadalje pjevač ne samo da pjesmom slavi agonovo djelo nego ga on i interpretira, ali tako da sama interpretacija postaje stvaralački čin koji ima svoju odgojnu težinu.

Duhovni sadržaj

Originalnost grčkog epa ima isti korijen kao i njegovo odgojno djelovanje. To je duhovni sadržaj problema kao i svijesti o njemu. Iskazuje ga se jednostavnim riječima, koncentrirano, dramatično obojeno, zorno uprisutnjeno. Umjesto opisivanja cjelokupnog Trojanskog rata on se zbija u nekoliko desetaka dana, umjesto razvučenog govora o Ahilejevu usponu do herojskog života iznosi se samo reprezentativni slučaj koji ima veliku didaktičku težinu. Na taj se način događaj dematerijalizira i pušta ga se kako bi se razvijao prema prirođenim načelima. Konkretno, a u Ilijadi, Ahilejeva kratkovidna, ali ne zato manje žestoka srdžba, zbog čega je moglo pasti u vodu sve dobro do sada učinjeno kao i cilj koji je bio na dohvat ruke;⁶⁶ Patroklov altruistički angažman koji po njega završava tragično, ali spasonosno po Ahejce;⁶⁷ Prijamova ponižna molitva bila je učinkovitija od herojske stamenosti njegova sina.⁶⁸ Na tako zbijenom mjestu toliko puno odgojnih poticaja. Sve je nekako kratkoga daha ali zato silno nabijeno herojskom slavom što je bila na cijeni antičkog Grka⁶⁹ i propagirano kao odgojna vrijednost. Život mora biti sadržajan, ispunjen slavim djelima, a ne tek puko životarenje. Aristija je herojska pobjeda s puno tragike, a ova posljednja služi kako bi se sama pobjeda iznutra uzdigla te ljudski produbila i odgojno osvjetlila. Tako Ahilejevo herojstvo kulminira u ostvarivanju velikog djela premda je znao da iza toga brzo slijedi vlastita smrt. U tom

---

⁶⁵ On više nije samo razglasitelj i navjestitelj slave davnog vremena, njegovih ljudi i njihovih djela, nego je kreativni tumač predaje svoga naroda.

⁶⁶ Zbog nepoštovanja pravila podjele ratnog plijena Ahilej je izgubio Briseidu koju je jako volio, a što je za posljedicu imalo njegovo povlačenje iz borbe, ali i rizik da zbog nedostatka takva junaka cijeli ratni projekt padne u vodu premda su Ahejci bili nadomak osvajanja Troje.

⁶⁷ Patroklo kao Ahilejev najvjerniji drug i prijatelj ne podliježe do kraja srdžbi svog prijatelja, nego, videći opasnost svojih suboraca, traži dopuštenje od Ahileja, njegovu vojnu uniformu kako bi se uključio u rat protiv Trojanaca. Pogiba i zbog toga što je preko vojne uniforme bio zamijenjen za najopasnijeg neprijatelja (Ahileja!), no tek je njegova smrt, a nikakva poslanstva, nikakve molitve i nikakve prijetnje Ahejcima, pokrenula Ahilejevu promjenu stava. On se miri sa zapovjednikom Agamemnonom i ulazi u rat pa Ahejci dobivaju prevagu u borbi, a na kraju i sam rat

⁶⁸ Prijam, Hektorov otac, trojanski kralj, na iznenađenje svih dolazi u neprijateljski tabor. Od najljućeg neprijatelja, samog Ahileja kome je Hektor ubio najboljeg prijatelja, traži tijelo svog ubijenog sina, što kod Ahileja izaziva šok koji lomi njegovo tvrdokorno srce.

⁶⁹ Neki taj naboj za zemaljskom slavom pripisuju tome što Grk nije imao vjere u onostrani život, barem ne u obliku kakvog ga je kasnije počelo propovijedati kršćanstvo. Doduše i kod antičkih Grka postoji neki nastavak življenja duše u podzemlju, kod boga Aida, ali on više liči na mrcvarenje nego na život

i jest njegova etička veličina koja je u povijesti imala veliko odgojno djelovanje, a tragičnost je postignuta time što je Ahilejeva tvrdoglavost suprotstavljena opasnosti od grčkog poraza pa samim tim i smrt njegova prijatelja, a onda, vjerojatno, i vlastita smrt, samo ovaj put zacijelo puno manje slavna.

Etičko kao vrednota

Ako bi se to tumačenje uzelo vrlo ozbiljno, moglo bi se onda govoriti o *etičkoj* strukturi Ilijade. Je li to bila izvorna nakana njezina tvorca ili nije, nije jednostavno odgovoriti.⁷⁰ No, u svakom slučaju pri tumačenju Ilijade ta komponenta ni u kojem slučaju ne smije biti zaobidena jer je u postojećoj formi Ilijade vrlo nazočna. Nalazimo je već u prvom pjevanju gdje je govor o razmišljanju dvaju glavnih likova, Ahileja i Agamemnona, povredi Apolonova svećenika Hrisa, posljedično i o božjoj, Apolonovoj srdžbi. Tu je ubačen i lik Nestora⁷¹ kao otjelovljenje razboritosti (σωφροσύνη – sofrosine) koji pokušava sačuvati ravnotežu cijele scene. Nije uzmanjkalo ni spominjanje ἄτη⁷² (ate) u smislu sljepoće, a manifestira se dvojako. Kod Agamemnona u 1. pjevanju, kao nemogućnost prepoznavanja pravičnosti ponizne Hrisove molbe⁷³ a u 9. pjevanju još gore, Ahilejeve bolesne tvrdoglavosti s mogućnošću stravičnih posljedica kako za Grke tako i za njega samoga⁷⁴ čime je Ahilej dotakao samo dno etičkog ponašanja. Toga postaje svjestan tek nakon što mu je poginuo najbolji prijatelj i kad mu je postalo kristalno jasno što znači biti nevjeran junačkoj opredijeljenosti kao idealu čije je on zapravo trebao biti otjelovljenje i gdje takva srdžba nije smjela imati mjesta. U istom pjevanju i Agamemnon žali zbog svoje zaslijepljenosti pripisujući je božici Ate vjerojatno zbog njezine siline. No, ono što se iza tog pojavljuje ima svoju etičku težinu. Čovjek, naime, može biti i sukreator vlastite sudbine iako ne njezin apsolutni gospodar ako ovlada zaslijepljenošću. Tako se otvara šansa ljudskom djelovanju kao barem djelomično slobodnu, a ne unaprijed predodređenu biću. Zbog toga Grk koji u heroju vidi najuzvišeniji stupanj, ali i mogućnost ljudskog djelovanja,

⁷⁰ Neki smatraju da je taj vid Ilijada dobila kasnije u tijeku njenim kasnijim redakcijama kad je taj aspekt bio posebno važan za funkcioniranje društva.

⁷¹ Usp. *Ilijada*, 248ss.

⁷² Riječ je o visokom stupnju sljepoće koje graniči s ludilom u kojemu je teško kontrolirati ljudsko djelovanje, odnosno sama personifikacija iste u liku božice Ate koja je personifikacija obmane.

⁷³ Hris je Apolonov svećenik čija kći Hriseida je završila kod Agamemnona kao ratni plijen. Hris, kao što bi to načinio i svaki drugi pravi otac za svoje dijete, dolazi po kći ponizno moleći njeno oslobođenje a uz to nudi i velike darove. Ni jedno ni drugo ne može omekšati Agamemnonovo zaslijepljeno srce.

⁷⁴ Pjesnik je tako osmislio ovaj lik da o njemu ovisi pozitivan ishod rata s Trojancima ali i vlastita sudbina..

odnosno kao vlastitu šansu, toliko dramatično doživljava ljudsku zaslijepljenost koja čovjeka čini pasivnim podložnikom vlastita usuda ili možda Ate!⁷⁵

Svevažeci zakon

Vrlo je pedagoški važan još jedan sadržaj koji nalazimo svugdje u Homerovu djelu – svojevrsno filozofsko promišljanje o čovjeku i *svevažecem zakonu* koji ravna svjetskim zbivanjima. Nema ništa što bi njemu moglo umaći pa se u svjetlu toga razmatra nad svakim pojedinim slučajem. Starogrčko pjesništvo voli misao, voli događanja mjeriti sveprisutnom normom, voli zaključke uspoređivati s premisama, voli posezati za mitovima kao izvorima općevažecih uzora i ideala, a sve je to imalo svoje ishodište upravo u Homeru. Slika pak čovjeka i njegova života, onako kako ga je vidio i doživljavao Homer, vjerojatno je najbolje oličena na znamenitom Ahilejevu štitu.⁷⁶ S jedne strane tu sve pršti od sklada počevši od svemira⁷⁷, preko čovjekova svakodnevnog života⁷⁸ pa do njegova neposrednog okruženja⁷⁹, s druge strane ne nedostaju ni prikazi onog što bi se moglo zvati crnom stranom ljudskog življenja.⁸⁰ Tvorcu štita u prvom je planu sklad koji vlada između prirode i čovjeka što odražava harmonično shvaćanje stvarnosti bez obzira na predznak jer sve ima svoju unutrašnju zakonitost. I kretanjem koje je dalje od neposrednog čovjekova okruženja, svemira i oceana vlada veliki sklad.

Na osnovi te slike za Homera se ne može reći ni da je samo optimist ni da je samo pesimist. Naprotiv! Moglo bi se kazati da je on umjereni realist prema kojemu ne postoji ništa što bi imalo samo jednu stranu medalje. Dok s jedne strane dan pršti od života, večer i noć nose smiraj, malaksalost, umor,

---

⁷⁵ To zacijelo nije svojstveno, barem ne u toj mjeri, nekim azijskim koncepcijama čovjeka koje ga smatraju posve nemoćnim pred sličnim izazovima i kad mu ne preostaje ništa drugo do li da rezignira.

⁷⁶ Usp. *Ilijada*, 18,478-608. Načinio mu ga je Hefest kao da je htio kazati da kakav je heroj da je takva i vizija svijeta.

⁷⁷ Na štitu su našli mjesto zemlja, nebo, sunce, more, mjesec, zvijezde, ali u svom punom sjaju i besprijekornom skladu.

⁷⁸ Ljudi su stavljeni u dva grada. U jednom je predstavljeno svadbena veselje, zaručnička povorka, pjesma, svirka, ples, žene koje s udivljenjem sve to promatraju.

⁷⁹ Predstavljeno je polje, ratari, volovske zaprege, žetva usjeva, blagovanje na njivi, vinograd, berba grožđa, krdo goveda s pastirima i psima, prekrasan pašnjak s ovcama, oborima i štalama. Potom mjesto za ples na kojem se vidi kako plešu uz zvuk svirača mladići i djevojke držeći se za ruke. Sve pak okružuje ocean

⁸⁰ Štit predstavlja i trg na kom se odvija sudski spor; svađu dvoje ljudi oko krvarine. Isljednici sjede na izglačanom kamenju (što će reći da je takvih sudova bilo poprilično), u rukama drže žezlo dok pada pravorijek. U drugom gradu, koji je prikazan na slici, vide se dvije ratničke vojske, svijetlo oružje. Namjera je razoriti ili opljačkati grad. Stanovnici se brane tako da na zidove dovode žene, djecu i starce dok se muškarci potajno izvlače kako bi udarili na neprijatelja iz zasjede. Vidi se i izravan sukob neprijatelja, sijevanje mačeva, ratni demoni te demoni smrti koji izvlače mrtve i ranjene za noge.

počinak. Kaotičnom je suprotstavljen sklad. Materijalno nije ništa više prezentno od duhovno-čudorednog, izvanjsko od unutrašnjeg. On ne zatvara oči prema ljudskim strastima. Vidi kako su na trenutke jače od čovjeka, kako ga razdiru, ali zna da i za to postoji lijek. Svako prelijevanje preko korita normalnoga življenja dočekat će čvrsta brana koja će spriječiti nekontrolirani tok. Posljednja su ograda *zakoni* koji ravnaju ljudskim životima, a ne anomalije bez logike, mogućnosti nadzora i predviđanja. Pripovijedanje je cjelovito, dinamično, bez stanki, premda s puno retardacija.⁸¹ Središnji je problem psihološki motiviran. U njega se ulazi bez ikakva oklijevanja, gađa se izravno i u središte da bi se potom radnju postupno obogaćivalo.

Božanski element

Kod Homera i božanski element ima vrlo važnu ulogu. Štoviše, kroz cijeli se ep proteže božansko-ljudska veza koja nije tek puka pjesnička forma, umjetnička figura. Naprotiv! Za razliku od mnogih suvremenih pjesnika koji ponajviše kreću s prosvjetiteljskih pozicija, u homerovskom pjesništvu božanski je element vrlo živ, na trenutke presudan, primjerice u odnosu Ahileja i Atene te općenito pojedinih božanstava prema borcima koje su odlučili osobno podržavati.⁸² Božanstva nisu pasivne pojavnosti nezainteresirane za život na zemlji i međuljudska zbivanja. Sasvim suprotno. Vrlo su dinamična, aktivna, lojalna ili pristrana, već prema tome jesu li ili nisu u igri i njihovi osobni interesi. Zato i ona snose krivnju za ljudski neuspjeh, ali su i nagrađena i slavljena ako sve sretno završi. Posljednja im je instanca Zeus čija je odluka razlog svakog događanja, pa tako i u Ahilejevoj tragediji Homer sluti ostvarenje Zeusove božanske volje. Nema kod Homera nikakva isključivanja, a još manje sukoba psihičkog i metafizičkog. Njihov je slijed sasvim neusiljen, prirodan. Tako ep omogućuje sagledavanje razvoja radnje s dvije strane istodobno – ljudske i božanske. Dok se zbiva ljudsko djelo, vidi se i utjecaj božanske moći koja ima karakter univerzalnosti za razliku od ljudskog čina koji je više lokalne naravi, kratkovidan, pa zato bitno ovisan o božanskom. Međutim, jedino je pjesniku vidljiva ta sudbonosna veza budući da običan čovjek nije u stanju prodrijeti do te dubine. Grčki je pjesnik zapravo stalno u dosluhu s bogovima koji manifestiraju svoju nazočnost i dinamiku kroz ljudske čine, čovjekovu patnju, uspone i padove pa je tako pjesnik privilegirana osoba koja sagledava ljudsko u božanskom svjetlu, mjereći relativno s apsolutnim, smje-

⁸¹ Oblik pripovijedanja kome je svojstveno da se povede za proširivanjem i onoga što je tek nasumce ili iz razloga asocijacije uletjelo u pripovijedanje pa koji put treba izlistati cijele stranice da bi se došlo do nastavka onog što je ključno.

⁸² Tako je to s Apolonom koji staje na stranu svog svećenika Hrisa, Atene koja podržava Ahileja dok se na strani Trojanaca isto tako angažiraju mnogi bozi, svaki svome junaku. Sličan odnos božanstva i junaka nastavlja se i u Odiseji.

štajući kratkoročno u dugoročno, provjeravajući ljudsko mjerilima religioznih normi. Pa i to, te takav odnos prema onostranom, ostavlja sasvim dovoljno prostora za antropocentričnost grčkog djelovanja prema teomorfnom pogledu na svijet⁸³ u kojem je samo božanski element aktivan dok je ljudski puki objekt. Drugim riječima, to znači da su čovjek i njegova sudbina kod Homera stalno u prvom planu, ali su motreni i iz božanske perspektive, sa stajališta općevažećeg. Taj duhovni aspekt Homerova promišljanja još je svojstveniji Odiseji nego Ilijadi. U mlađem epu misao je na višem stupnju. Racionalnija je i sustavnija, no to ne znači da ne ostavlja dovoljno prostora i za moralne dvojbe posebno kod bogova koji trebaju odgovoriti na ljudske molitve, a njihovo uslišanje pretpostavlja opredjeljivanje koje sa sobom nužno povlači iznadstranačku pravičnost, etičnost, usklađivanje partikularnog s univerzalnim, lokalnog s općim, potonjeg s prethodnim.⁸⁴ Vizija božje blizine pružila je ljudima mogućnost poistovjećivanja s njima, s njihovim porijeklom, i ne samo to, nego da su im i djela slična, osobito kad je riječ o herojima. Ta je svijest silno motivirala i hranila kasniju grčku umjetnost, ali i njihovu filozofiju, što je znatno unaprijedilo i jedno i drugo.

Uznapređovalost grčke svijesti razvidna je i iz onoga što Homer naziva vijećem bogova koje se kao forma iz Ilijade prenosi u Odiseju.⁸⁵ No, u potonjem je oblik komuniciranja među božanstvima na znatno višoj razini. Dok Ilijada odiše silom, prijetnjom, ucjenama, bukom, prepirkama, svađama, razdorima, a do mira se dolazi Zeusovom suverenosti i prijetećim autoritetom, dotle je Zeus u Odiseji prije svega prosvijetljena svijest koja evidentira ljudsku patnju dovodeći je ponajprije u vezu s ljudskom krivnjom⁸⁶ i tako dobrim dijelom dispenzira božanstvo kad je riječ o ljudskoj djelatnosti. Takvim teodicejskim ozračjem odiše 1. i 5. pjevanje Odiseje pomičući božanstvo u sferu koja stoji iznad prizemljenih ljudskih misli i dajući mu attribute sveznajuće sile, čovjeku posve nesvojstvene. Njegova je bit posve okrenuta duhovnoj strani. Božanstvo je zapravo duh i misao, ni u kojem slučaju usporedivo s ljudskom kratkovidnošću koja upravo zato što je takva vrlo često, završava u mrežama božice *Ate* za razliku od više volje koja je u stanju suvereno i sigurno privesti neko djelovanje sretnom završetku. Sve se to događa u dobro složenom sustavu religioznog promišljanja unutar kojeg svaki lik ima točno određeno mjesto. Teško se oteti dojmu da to ipak nije plod konačnog, onog etičko-didaktičkog razvojnog stupnja Odiseje, kad je njezin sadržaj bio znatno etiziran i kad je u prvi plan došla ćudoredno-religiozna svijest. Dok je čovjekova sudbina smještena u okvire sveopćeg zbivanja, unutra čvrsto organizira-

---

⁸³ Koji je možda nešto karakterističniji za neke istočnjačke religije azijskog tipa.

⁸⁴ Sve to potiče neku novu teodiceju koje nije bilo do sada, barem ne u takvu obliku.

⁸⁵ Usp. Odiseja, 1; 5.

⁸⁶ U Ilijadi su ljudi patili i zbog božanskih spletki, krajnje stranačkog ponašanja svojih nebeskih nadziratelja, njihove osvetoljubivosti, krajnje prizemnih interesa i sl.

na svijeta, dotle je i sam čovjek integralni dio svijeta kojemu pripada. Nema tu mjesta za njegovu apstrakciju, nekakav nerealan život. Sasvim suprotno je istina. Homerovi likovi i njihov svijet su toliko stvarni da imamo osjećaj kako ih čujemo, vidimo, dotičemo, s njima komuniciramo. Svojim su djelovanjem i mišlju međusobno povezani dok je njihova egzistencija strogo upućena na svijet oko njih. Ta unutrašnja veza, stopljenost sa sebi sličnim i svojom okolinom vrlo je razvidna, primjerice iz Penelopina lika. Ona je istodobno skrbna i vrlo zabrinuta majka nazaštićena sina, a uz to napuštena žena koja se mora nositi s okrutnošću svojih prosaca, gospodarica je muških i ženskih sluga te ništa manje bojažljiva i preplašena žena.⁸⁷ To mnoštvo odnosnosti i načina ponašanja koji su njima uvjetovani daje djelu unutrašnju razigranost i bogatstvo inventivnog djelovanja pa se upravo zbog toga može kazati da odgojna snaga tih likova počiva na njihovoj čvrstoj poziciju u životnom prostoru te zornosti i jasnoći njihovih karaktera.

Zaključak

Vraćanje Homerovu svijetu, potreba za njegovim ponazorenjem kao uzorna kozmosa i na području odgoja pravdaju se time što njegov red i njegovo trajanje jamče ravnotežu između promjena koje razdiru i potrebe da se ne postane njihovom žrtvom. Ono što je fascinantno za njegovo književno djelo jest to što je on postao i ostao klica, korijen, iskon, rasadište svega bogatstva grčke tradicije i kulture, paideije, koja se kao takva širila narodnosnim prostorima, a onda i po ostalima u kojima su živjeli drugi ljudi i drugi narodi, kao njihovo nadahnuće i podrška u stvaranju kvalitetnijeg i osmišljenijeg vlastitog načina življenja. Tek motrenjem Homera i njegova naroda s milenijske vremenske distance vidi se koliko su oni zajedno povezani i isprepleteni, istodobno povijesno daleki, a tako po shvaćanju životnih sadržaja, uzora i ideala, života općenito, bliski svom i ostalim narodima danas koji su u njima tražili i traže nadahnuće. To je sigurno jedan od razloga, ako ne i najvažniji, zbog kojega je Homer postao panhelenistički praposjed⁸⁸ preko kojeg je grčki narod kroz tisućljetnu povijest očuvao svoje jedinstvo i nacionalnu svijest te bio po tom nadahnuće i drugim narodima bližeg i daljeg okruženja u mnogočemu, pa i u samom odgoju.

---

⁸⁷ Usp. *Odiseja*, posebno Telemahija, ali i dijelovi nekih drugih pjevanja poput 16-23.

⁸⁸ Usp. Jaeger, W., *nav. dj.* str. 88.

ORIGINS OF THE WEST EUROPEAN EDUCATION

Marko Pranjić

Abstract – Education as a central term and the most eminent content of the educational science researches was the reason that many scholars snatched deep for the past. It occurs in the case when the beginnings of the educational contents are being investigated before the very creation of the term of education in the first representative literary work of the West European civilization, the one assigned to Homer –Iliad and Odyssey, to emphasize its influence on supplemental Greek thought and on i.e. ‘heliocentric culture circle’, the west European one that includes Croatian educational tradition. The research is founded on initiative Greek culture-educational form paideia – rearing of a child and on its crucial content: service as wet-nurse (trofe), custom (ethos), excellence (arete), that which is in habitual practice (nomos), law – rule of conduct (logos), citizen rights (politeia), idea semblance (idea), glory (klea), prudence (sofrosine). In a nutshell, the research deals with genesis of the key pedagogical terms and their basic meaning in the times of the Early Greek Antique, i.e. in Homer’s works, applying diachronic methodical procedure in order to create platform for the further studies of in Late Greek Antique literary works as Hesiod, Aeschylus, Euripides, Aristophanes and Thucydides, and later pass onto the consideration of the educational terms and their contents in the times of the great Greek educators and the educational systems as Socrates, Plato, Isocrates, Xenophon and Demosthenes. This should serve as the frame and the platform for the further studies of the pedagogical thoughts and the educational practice in Roman and Early Christianity Times, and afterwards in the circle of certain West European ethnic groups (Frank-German, Anglo-Saxon and Slavic) according to the principles of synchronic methodical procedure.

Keywords – paideia (rearing of a child), trofe (service as wet-nurse), ethos (custom), arete (excellence), nomos (that which is in abitual practice), logos (law – rule of conduct), politeia (citizen rights), idea (semblance), glory (klea), prudence (sofrosine)